

*Паметта на потомците
The Memory of the Descendants*

„СЛЪНЦЕТО“ НА ВЪЗПИТАТЕЛНАТА СИСТЕМА В ТВУ – РАКИТОВО

85 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА АНГЕЛ УЗУНОВ

(1928 – 1999)

Йордан Колев

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Анализират се идеите на Ангел Узунов за *човешкото начало* в детето – именно то е „слънцето“ на възпитателната система в трудово-възпитателното училище „Максим Горки“ в Ракитово.

Keywords: Angel Uzunov from Rakitovo, nobody's tough boys, human beginning in the child

*Във всеки човек се таи нещо човешко,
всеки човек се ражда, за да бъде щастлив
и да полети като птица във висините.*

Ангел Узунов

Ангел Павлов Узунов е роден в с. Ракитово на 1 ноември 1928 г. През 1953 г. в родното му село се открива трудово-възпитателно училище – той пожелава да е учител и остава при трудните момчета до неизбежното пенсиониране през 1991 г. – 38 напрегнати години на *живот без междучасия* и всеотдайна работа за *лекуване на болни детски души*. В два периода е и директор на ТВУ „Максим Горки“ – Ракитово (1.IX.1954 – 28.II.1962 и 15.IX.1964 – 31.VIII.1969): той успешно превъзпитава над 3000 момчета и авторитетно ръководи около 500 педагози. Днес в гр. Ракитово творчески функционира **ВУИ „Ангел Узунов“** – приемник и пазител на идеите и делото на Ангел Узунов: *през 2013 година се навършват 60 години от неговото основаване.*

В периода 1993 – 1994 г. Университетското издателство „Св. Климент Охридски“ на Софийския университет издава последователно двете части на книгата на Ангел Узунов *„Живот без междучасия. Записки на един педагог“* и *„Живот без междучасия. Записки на един педагог. Част втора: Самораслеци – деца наши“*. Авторът споделя, че на 720-те страници са събрани и описани случки, разкази, очерци, фейлетони, отделни реплики и всичко ос-

танало от съдбите на трудните деца от ракитовското дом-училище „Максим Горки“. Именно жанровата самобитност най-пълно изразява живота на един педагог, който никога не излиза в междучасие – в личността на Ангел Узунов се фокусира великият хаос от пречупените детски мечти, от пламенните юношески страдания, от горестта на младата човешка мъка и абсурдните житейски превратности на ничиите момчета. Фактологията прави книгата документална, родена от разноликия и пъстър живот на „светкавично развиващите“ се момчета. Авторът майсторски вплита художествени и композиционни похвати, с които позволява на читателя искрено да съпреживява на онеправданите деца на България.

Възможно е тук встъпително да се коментира, че социалната педагогика на Ангел Узунов е изградена върху три нравствени „огнища“.

Първото – *човекът като самоценност, човешкият живот като неповторимост*: „Най-ценното на света е човекът и тази житейска история всмукваме още с майчиното мляко“ (Узунов, 1993: 24).

Второто – *майката като източник на живота*: „Жената, това е утрешната майка, която ще продължи живота, на чиито скути седим и от чието мляко бозаем“ (Узунов, 1993: 24).

Третото – *възрастният човек като пазител на житейската мъдрост и общочовешкия опит*: „Най-голямо уважение и почит заслужава възрастният човек“ (Узунов, 1993: 24).

Според Ангел Узунов *общите* духовноценностни „въгленчета“ на такова „космическо възпитание“ (по М. Монтесори) са *доверието* и *уважението*: „Няма грешки, които не можем да простим на човека, към когото изпитваме доверие и уважение“ (Узунов, 1994: 65).

Съответно и хуманистичният подход на Ангел Узунов при избора на педагогическите средства хармонира със своеобразието на трите равнища в саморазвитието (и натрупването) на човешкото светоусещане у детето:

- човешкото в мен;
- човешкото в другия човек;
- човешкото в природата.

1. Тезиси на Ангел Узунов за възпитанието

Може да се допусне, че Ангел Узунов допълва постановките на реформаторската педагогика, тъй като обявява за „слънце“ на социално-възпитателната система *не* детето, както е при Джон Дюи, а *човека в детето*. С такава теза той постига по-цялостна представа за хуманната същност на детското самоосъвременяване и за социализиращите възможности на неговото възпитание. Приемливо е тълкуването, че именно *човешкото начало* в детето е източникът на енергията за саморазвитието му, а в педагогически план – двигателят на цялостния процес на възпитание, образование и обучение.

Ангел Узунов се представя като нетрадиционен мислител с национална самобитност в разбиранията си за автономната свобода на детството и за своеобразието на субект-субектното взаимодействие във възпитателната система на училищния живот. Особено ценно е например следното му разсъждение: „Знаех вече – детето е като пружина – колкото повече натискаш отгоре надолу, толкова повече тя натиска отдолу нагоре и се съпротивлява... И вземеш ли да натискаш пружината, трябва да го правиш здраво и внимателно, че изпуснеш ли я, всичката енергия, която си вложил, върху теб най-често може да се стовари“ (Узунов, 1993: 37 – 79).

Тази интересна постановка съдържа оригинални приноси към класическите теории за възпитание, защото:

– Ангел Узунов пръв разглежда възпитанието като *процес на взаимно предаване на енергия*, като *обмяна на енергия*, докато неговите предшественици свързват енергията само с Бог или с природните заложби на човека.

– Ангел Узунов пръв вижда възпитателя като *камикадзе* (живо торпедо) – избирайки професията си, педагогът приема *и* риска на собственото си унищожение – личностно и дори физическо: толкова велика и всепоглъщаща е работата по възпитанието на детето и особено на трудното дете – например Добри Войников, Януш Корчак, Антон С. Макаренко, самият Узунов.

Ангел Узунов оригинално определя възпитанието „като общо дело, обща съдба на детето и педагога. Обаче за правилното възпитание на утрешната смяна не са достатъчни само техните съвместни усилия, а общ подход на цялото общество, обща борба от всички граждани, дори всенароден поход“ (Узунов, 1993: 117; 25). Според него „възпитанието е дълъг, предълъг процес, чиито резултати се виждат след години, а се оценяват цял живот“. Затова възпитанието по-скоро е перманентен процес на взаимно контролиране между човешкия индивид и обществото, проверка на взаимните гаранции и възможности за сътрудничество в постигането на общите цели. В този смисъл и активноейственото възпитателно взаимодействие между педагога и детето е непрекъснат процес на съвместни корекции (и улеснения) в тяхното житейско самообучение. Възпитанието се проявява за потребност и на детето, и на неговия възпитател – и така се превръща в тяхна обща съдба. Ангел Узунов споделя: „А то беше потребност да бъде именно при нуждаещите се деца, да ги уча и да се уча от тях, да ги водя по неизброимите житейски пътеки, сред които ще им соча най-верните... Тогава още само несъзнателно усещах, а сега вече знам, че учител, който не се учи от своите ученици, не се обогатява от съприкосновението с тях, не вижда разнообразието в съдбите им и не ги отчита при възпитателната си работа, не е истински учител“ (Узунов, 1993: 38).

В схващанията си за същността на възпитателния процес Ангел Узунов прави две *големи* педагогически открития:

1. Въвежда *златно педагогическо правило* – **търпението е най-добрият възпитател: има ли го търпението, налице е и добрият възпитател** (Узунов, 1994: 303; Узунов, 1993: 91).

В такъв дух са и най-важните му изисквания към педагога:

а) „В живота си трябва да чуеш и горчив укор, и добри думи... Старай се само и едното, и другото да бъдат за тебе подтик да вървиш напред...“ (Узунов, 1993: 69);

б) „... искаш ли да бъдеш истински възпитател, не забравяй, че когато трудните деца ти създават много грижи, *добрите чакат внимание* и ти си длъжен и за едните, и за другите да намираш и отделяш време, строгост, доверие, уважение, любов... За да ги възпитаваш правилно... За да получиш от тях в замяна същото, което си им дал... Иначе ще намериш нещо, но повече ще загубиш...“ (Узунов, 1994: 268).

2. Отхвърля *повторението като похват при възпитанието на детето*: „**Ако за знанието повторението е майка, за възпитанието то винаги е майка**“ (Узунов, 1993: 273).

Според Ангел Узунов развиващо е само възпитанието, което създава красота, движение и радост в живота на детето; само възпитанието, което насърчава детето да мечтае. Дори повторението на Макаренковите похвати невинаги постига възпитателен ефект – това Узунов установява чрез собствени експерименти: например подобно на Макаренко и той прилага особено наказание на най-големия псувач сред учениците – да отиде на Бърдото и високо с пълен глас да псува три часа (като Приходко). Обаче детето реагира така: „Ей, ама аз викна ли там, цялото село ще ме чуе. Защо да ходим чак там – и тука може. Само заключете да не влезе някоя другарка... И двамата ще се изложим...“ (Узунов, 1993: 382). Пълно поражение претърпява и опитът му да повтори метод на Макаренко при своя възпитаник Тони, който също влязъл в столовата през прозореца. Обаче Тони „започна спокойно сутрин, обед и вечер да прескача перваза на прозореца, а в това време всички с интерес го наблюдаваха... След години – продължава Узунов – и трети подобен случай имаше. И тогава имаше заповед, но момчето не започна да прави като първия, обиден, направо избяга. И повече никога не се върна и никой не го доведе. Просто се изгубихме...“ (Узунов, 1993: 383). Изводът на Ангел Узунов – повторението, което винаги е при различни социално-педагогически условия и с различни човешки индивидуалности, довежда до различни резултати (Узунов, 1993: 382). В други моменти магията на Макаренко действа и при възпитаниците на Узунов – например в случая с писмото, изпратено до Павлов (Узунов, 1993: 383 – 384).

2. Социално-педагогически статус на децата в ТБУ

За настанените деца в българските ТБУ се използват различни определения: морално застрашени, изоставени, захвърлени, хулигани, извършители на про-

тивообществени прояви, престъпници, паплач, разбойници, сган и пр. Ангел Узунов ги нарича „трудни деца, временно изпаднали в затруднение“ (Антон С. Макаренко употребява израза „малолетни правонарушители“), а самите момчета се категоризират като „ничий“ и „светкавично развиващи се“.

В системата на ТВУ са обхванати деца, юноши и девойки със сложна житейска съдба – сираци, полусираци, с разведени родители или с родители пияници, живели само с баба и дядо, свободно скитосващи из България (заради приключенията или за изхранването си). Както споделя Ангел Узунов, много от тези деца са изоставени от собствените си родители: оставени в дом „Майка и дете“, направо подхвърлени на улицата или изгонени от семействата си, защото нямат средства за препитание. В интерната са настанени и деца, които по своя инициатива напускат домовете си, за да се отдадат на свободния живот – между тях има презадоволени деца на видни семейства, обидени осиновени деца и отчаяни деца на самотни майки. По народност децата в ТВУ също са разнородни – най-много са циганчетата, после са българчетата, турчетата са около 10 %, а има и евреи, унгарци, германци, руснаци и от други националности.

Провиненията на децата, които са настанени в ТВУ, са различни: кражби на обществено и държавно имущество; скитничество и организиране на дребни банди с цел кражби; изнасилване на малолетни; блудство; системни бягства от училище; затрудняващи работата на учителите и учебно-възпитателния процес. В ТВУ има и деца с по-тежки престъпления – за убийство по непредпазливост, за участие в банди на възрастни, за системен побой над родителите, за редовни кражби на пари от дома и др. Ангел Узунов открива множество противоречия в характеристиките на момчета, които „служебно“ попадат в повереното му ТВУ. „Но във всички характеристики личеше явният стремеж – пише Узунов – по всякакъв начин да се отърват от момчетата, защото те им пречеха... По-късно оцених колко неверни неща има във всяка характеристика, как в едни краските са наситени в черно по понятни причини, но после се оказва, че повечето от тях са измислени, макар и да е имало наистина маслиненочерни петна, които пишешите не са знаели или са искали да видят, или обратно – чернили го, чернили, превърнали го в негърче, а то чисто като изворна вода, само че всяка негова постъпка, напълно човешка, породена от ситуацията, винаги е тълкувана превратно и само в негова вреда“ (Узунов, 1993: 23).

Според Ангел Узунов възпитаниците на ТВУ преднамерено се изпращат в интернати, които са възможно най-отдалечени от родните места или от местата, където са осъществили девиантното поведение. Целта на това действие е в три направления:

1. Малолетният човек да бъде изведен от обкръжението, което е стимулирало неговите противообществени прояви и да се изолира от субекти и обекти, които поддържат у него криминогенно влияние и взаимодействие.

2. Малкият човек да се постави в нова („чиста“) възпитателна среда, която да съдейства за промяна на неговите навици, увлечения и нравствени черти на характера.

3. Детето да бъде защитено от безспорно негативното влияние на семейството и други близки хора, за да може да преоцени своите ценности, а контактите да се използват за поощряване и санкциониране (Узунов, 1968; Узунов, 1972; Узунов, 1975).

Ангел Узунов описва възпитаниците на ТВУ „Максим Горки“ като „най-разнообразен народ“ – едри и ситни, муцуности и симпатични, окъсани и елегантни, охранени и мършави, умни и глупави, свирепи и кротки, бърбиви и мълчаливи, крадливи на дребно и едро, гуреливи или много чисти, боси, тромави, работливи или мързеливи: „един неизброим конгломерат от облекло, физиономии, характери, навици. Деца като всички други. Обаче – отбелязва Узунов – на лицата им е изписано сурово изражение, плод на суров живот“. „Ако погледнеш лицата им, ще си помислиш, че са лица на възрастни хора, които животът е тласкал насам-натам и по някакви непонятни за тях причини са ги влекли към чужди за тяхното въображение измерения на личността. И така стигнали до наклона, те бързо се свличат надолу като по детска пързалка и никак не са чувствали, че детското у тях е изчезнало, а човешкото се е заменило с друго нещо“ (Узунов, 1993; Узунов, 1994).

Деца са довеждани в интерната принудително и пристигат водени от милиционери, инспектори на детски педагогически стаи или от родител, баба, дядо. В отделни случаи детето идва в училището самичко. Повечето пристигащи са добре облечени (някои – и издокарани), а идват и с изпокъсани дрехи – зависи от отношението им към чуждата собственост. По принцип всички са без финанси, но някои имат много пари, скрити на различни места по дрехите (Узунов, 1984).

През училищния живот момчетата имат нужда от собствени пари, а твърде малко са родителите, които осигуряват някаква минимална издръжка на своето дете. Ангел Узунов разрешава от училищния бюджет да се отпускат джобни пари на сираците и полусираците, което пресича кражбите между учениците. След години, когато завършват училището и трябва да напуснат интерната, момчетата връщат служебните униформи и бельото в склада, а собствените им дрехи или вече са малки, или са скъсани. Затова повечето ученици са принудени да си тръгват за родните места боси и дрипави, без пари и покъщнина – и ги очаква мизерия и недоимък, а ако родителите им не ги приемат въщи, буквално остават на улицата без подслон и прехрана. Затова директорът Узунов предлага на МНП да разрешава на учениците от ТВУ да си тръгват безвъзмездно с дрехите, които са получили от държавата, да вземат леглото, дюшека и постелките, както и да имат възможност сами

да си изработват необходимите им за новия живот маси, столчета, шкафчета (Узунов, 1972; Узунов, 1975).

При един от випуските директорът Узунов позволява на момчетата да се върнат в големия живот с училищното облекло, с леглото и постелките си. Разбира се, че се „намират доброжелатели“, които правят донос до финансовите органи и директорът почти е в затвора за проявената самоинициатива. По спомени на Узунов ревизорът се оказва справедлив и добър човек, който го глобява с думите: „Не си го откраднал, на нещастни деца си го дал. Начет няма да има, само глоба за нарушение. Следващия път няма кой да ти прости. Затова повече не го прави“ (Узунов, 1993).

Съобразно разбиранията си за „слънцето“ на възпитателната система Ангел Узунов събира/организира енергията на поверените му трудни момчета в Командирски съвет на дом-училището – специфичен орган на ученическото самоуправление. Постепенно нараства неговият състав, значително се увеличават задълженията му, като се изисква персонална отговорност от всеки член на съвета. Най-важен е отчетът на дежурния командир за изминалото денонощие, тъй като от неговото съдържание директорът Узунов определя своите и общите задачи за следващия ден, седмица, период.

3. Детето – водещият субект във възпитателните взаимодействия на ТВУ „Максим Горки“

Ангел Узунов приема Детето като равен партньор във възпитателния процес – тяхната съвместна игра е *обич за обич, доверие за доверие*, което е особено важно за работата с трудните деца. „Винаги съм считал, че трудните момчета най-много обичат да се разговаря с тях като равен с равен, да вършиш с тях всичко като равен с равен, да се провеждат с тях неща, които са за по-големи, защото именно те повишаваха самочувствието им. Приятна им бе тайнствеността, особено нощната“ (Узунов, 1994: 92).

Ангел Узунов признава рождената чистота на детето, но за съжаление, в живота на възрастните често именно най-близката семейна среда я омърсява. Обаче детето има енергията и възможностите да преодолее пораженията и само да постигне щастието си – *забележителен педагогически оптимизъм*, който има своите корени в горчивия и страдалчески опит на 38-годишната педагогическа работа. „Момчетата – пише Узунов, – които дойдоха на този свят с чисти души и някои здравата се потрудиха да ги направят нещастни. Те сами съумяха да заместят нещастieto с щастие...“ (Узунов, 1994: 331). Самата природа на детството иска промяната, неуморно търси доброто, красивото и ако срещне разбиране и съучастие от възрастните – тържеството на чистотата и обичта ще е пълно. Ангел Узунов споделя: „Невероятно трудни дни, месеци и години, в които чувствахме, че в децата се връща нещо ново, неусещано досега, красиво и виждахме как те го възприемат постепенно с всички фибри на душата си, как оставяхме в нашите

момченца частица от себе си, а и те предаваха нещо на нас, което ще ни бъде нужно за другите, които щяха да дойдат след тях...” (Узунов, 1993: 9).

Вярващ в доброто човешко начало на детето (и в неговото лично щастие), Ангел Узунов определя трудните деца като „изпаднали във временно затруднение деца“ (Узунов, 1994: 303). За тях той открива прекрасното сравнение „малки корабчета, заседнали в плитчината“: „Те ми говореха – пише Узунов – и си подмятаха един на друг реплики, а аз си мислех, че те, като малки корабчета са заседнали в плитчината на престъпленията или дори само на грешките, до тях са ги довели бурните вълни на живота около тях и сега са нужни нови, други, много по-бурни, но чисти вълни, които да ги изтласкат наново в дълбоките и чисти води на човешкото доверие...” (Узунов, 1993: 34). Такъв бурен и чист живот предлага домът-училище „Максим Горки“ в Ракитово – радостно общуване, учене, игри, труд – т.е. всичко, което е характерно за нормалния живот на ученика; само майката и бащата никой не може да замени. „Не много по-късно, когато тия момчета се завъртяха около мен и аз около тях, започнах да надничам по-дълбоко във всичко, да търся и да виждам причините, заедно с другите до мене. И да ги премахваме поне при ония, които са около нас и при нас. Но това достатъчно ли е?“ (Узунов, 1993: 25).

Същественото, главното при възпитанието на трудните деца Ангел Узунов определя по следния начин: „Нашата задача е така да направим, че всеки от нашите момчета сам да види трагедията на онова, което става с него, постепенно да разбере, че се е разминал с нужните нравствени ценности, за да може сам да почувства правото си на радост и да ни е благодарен за помощта, с която сме го довели до тая радост“ (Узунов, 1993: 52). Основно възпитателно средство са *добротата, другарското отношение, интересният живот, социалната защита*. Ангел Узунов предлага на детето динамични цели и радостни мечти – нали именно те са най-типични за човешкото съществуване. И децата не бягат от училището, защото то става техен дом, „защото наистина им беше интересно при нас и не искаха разнообразието, в което живееха, да бъде заменено с несигурността, скитничеството, опасностите и лишенията, които винаги са ги съпътствали преди идването им при нас“ (Узунов, 1994: 93). Освен това Ангел Узунов *дарява малките деца с топлината на бащинските милувки* – потресаващо е неговото откровение: „Около мене се въртяха по-малките, старяха се да бъдат по-близо до мене, да ме хванат за ръка, да нагласят главичите си така, че да ги погала. И аз се стараех да го правя. Само който е имал работа с изоставени деца, каквито фактически бяха нашите, деца, неизпитали бащина и майчина милувка, само той знае как настойчиво те търсят близост с човек, когото са почувствали близък, как се разнежват те, когато ръката им е в твоята ръка или когато грубата ти мъжка длан е покрила малката му главичка... Вечер, в спалните, малките винаги се надпреварваха кой по-бързо да заеме място до мене, да се опре о мене, да ме хване свойски под ръка...” (Узунов, 1993: 133).

Детето не само е добро – „и всеки ден се убеждавахме колко много доброта има в душите и сърцата на тия момчета“ (Узунов, 1994: 137), то е и признателно за доверието, то е предано и благородно. Цял живот Ангел Узунов се удивлява на детската вярност и благодарност (Узунов, 1994: 145), на детската принципност (отказването от цигарите и решението на учениците да не пушат пред директора си е в действие и след 15 – 20 години, важи завинаги – Узунов, 1994: 300); на детското благородство – например на единствената родителска среща децата упрекват недостойните си родители, корят ги, срамуват се, но не се отказват от тях (Узунов, 1993: 159); или при несправедливото уволнение на директора Узунов – само те, учениците, вдигат стачка в негова защита, убедени в правотата и принципността му – стачниците са разпратени по други сродни училища и плащат висока цена за своята вярност и благородство (Узунов, 1994: 109 – 114). Или когато от министерството спират отпуските за през зимната ваканция и заплашват с уволнение учителите, чиито ученици избягат от училището, децата сами решават да не бягат за празниците, а да поканят свои близки и заедно с възпитателите си да посрещнат Новата година – „...но аз знаех – споделя Узунов, – че има и друга причина – не искаха да ни наказват заради тях, защото в сърчицата им все пак е пламнала искрица обич и уважение към нас и нашите усилия да им помогнем“ (Узунов, 1993: 156).

Подобно на Песталоци и Ангел Узунов превръща детето в главен метод на собственото му възпитание и обучение. Обаче А. Узунов не се задоволява с наличните възможности на малкия човек да са само за него си, а вижда детето като възпитател на своя възпитател, на възрастния човек (така мисли и Мария Монтесори), защото То е новото явление в общия процес на взаимно проникване – по-чистото, по-нравственото, по-силното, далновидното. Затова в социално-педагогическата практика на Ангел Узунов детето не само е водещ (ключов) субект във възпитателната система, а става така, че именно То се спуска от висотата на своето природно съвършенство, за да застане наравно с възпитателя и да го издърпа при себе си, да го направи по-добър и по-отговорен. Много са примерите за такова необичайно „явяване“ на детето в живота на педагога Ангел Узунов:

– Кой предлага да залесят Бърдото? Не директорът, не учителите, не възпитателите, а трудното дете Недялко, който на едно заседание казва: „Тръгнали сме да метем улиците на селото. Ние ги изметем, те пак ги набоклучат... Дайте да се заемем с нещо сериозно, нещо, което ще остане и след като си заминем... Например що не се заемем с Бърдото – тази пролет да подготвим почвата, следващата пролет да го залесим... И последва решение – да залесим Бърдото...“ (Узунов, 1994: 10). А Недялко се оказва по-далновиден и от своите възпитатели, и от горските бюрократи, тъй като на Бърдото израства чудесна гора.

– Или кой измисля прекрасното название „дом-училище“? Не възрастните, а сирачето Димитър Ефремов – възпитаник в ТВУ: „Живеем ли тук? Живеем...

Спим ли тук? Спим... Дом ли е за нас нашето училище? Дом е ... Учим ли в него? Учим... Тогава? Какво има да се чудим – да го наречем „дом-училище“ и толкоз“ (Узунов, 1993: 129).

– И още: „На едно събрание, месец преди Нова година, някой предложи да поздравим ръководители на партии и държави, като им изпратим по едно писмо“ (Узунов, 1994: 57), т. е. някое дете – пак възпитаник...

Ангел Узунов предлага на човешкото начало в Детето хармонизиращото влияние на своята личност, на човешкото у себе си. Детето не бива да вижда у възпитателя си антитеза на своето зреещо „Аз“, не бива да очаква сблъсък между двамата, а преди всичко да срещне обич, уважение, доверие. „Къде отиде преклонението към учителя – пита се Узунов, – когото като дете винаги обожествявах, когато с все сила и огромно старание декламирах „Аз съм българче“ и той след това ме погалваше, ми се искаше да целуна тая ръка, а не смеех, считах се недостоеен да се докосна до нея?“ (Узунов, 1993: 24).

И в „двубоя“ на взаимно уважение и доверие пак побеждава Детето – неговите грешки са значително по-малобройни и невинни в сравнение с педагогическите грехове на Ангел Узунов, който често се оказва под равнището на човешкото у детето. Например в случаите с Любен, Савчо, Маринчо „с две сини теменужки вместо очи“:

– Добрият усмихнат Любен не прощава на своя директор не шамара, а недоверието му. На молбата на А. Узунов момчето да му прости, Любен отговаря: „На мене... на мене не ми е мъчно, че... че ме ударихте... Болно ми е, че трета година вече съм при Вас, а Вие не можахте да разберете какъв човек съм... Показахте, че ме обичате, че ме цените, и само един случай изтри всичко... Ето затова ми е мъчно... Извинете ме. Не трябваше да плача...“ (Узунов, 1993: 312 – 322).

– Савчо, на когото не му се „гледат чифутски мутри“ и малтретира еврейчето Мико, получава злобен, „почти нечовешки“ пердах от директора си. Ангел Узунов сам написва оплакване от името на детето до министъра, запечатва документа в плик и го предава на Савчо, който да го пусне в пощенската кутия. Обаче в крайна сметка детето преценява и своята вина, а „писмото се намерило в коша за боклук“ (Узунов, 1993: 163 – 166).

– Маринчо избягва от своя дом-училище, защото неговият директор вече не му отделя вниманието и обичта, от които се нуждае: „Преди си играехте с мене, закачахте ме. И с други очи ме гледахте. А... от една седмица не сте такъв...“. Обаче детето се връща самò, за да попита лично директора защо го мрази – „Може пък да съм сбъркал, а?“ – и заковава теменужките в лицето му (Узунов, 1993: 232 – 239). И др.

Разбира се, че Ангел Узунов страшно съжалява за допусканите грешки и дълбоко преживява заради децата. Но е факт, че неговият личностен и професионален катарзис идва именно от детето, провокиран от самото потърпевшо дете. „Горкото дете! – пише Узунов за Маринчо. – Видяло е в мен

това, което дори не предполагах, че мога да извърша. А аз наистина съм бил друг. След оня ден, когато прочетох документите му... И досега не мога да разбера как така се смали сърцето ми, как изчезна от него обичта към едно дете, което може би в най-голяма степен я заслужаваше..." (Узунов, 1993: 237 – 239).

В книгата си Ангел Узунов често споменава съмнението, че не е роден за работа с трудните деца, че не е подготвен да ръководи такова училище-интернат. Понякога споделя, че ако трябва да започне всичко отначало, никога не би приел – „Ако знаех какво ми предстои, как ще си играят с мене животът и хората, които винаги са били над мене или против мене, никога не бих прекрачил този праг“ (Узунов, 1993: 31). Неговият основен „недостатък“ е, че не е член на БКП, което е свързано не само със служебни неудобства и лични унижения, а понякога застрашава кариерата и дори свободата му. Другият негов „недостатък“ е непокорството му, готовността с „главата напред“ да атакува и невъзможни прегради в името на детското щастие, в името на красотата, доброто и истината. И в крайна сметка, въпреки риска, а понякога и случайно, той винаги постига целта си, винаги успява да преодолее и себе си, и другите, и обстоятелствата, за да съзре радостната усмивка и сияещите очи на признателното детско лице. Затова и не съжالياва, че е прекрачил прага на раковското училище за трудни деца, „защото се осмисли животът ми – изповядва А. Узунов, – защото много детски съдби бяха в ръцете ми и ги насочвах натам, накъдето трябва, защото много деца останаха в мен и аз останах в тях“ (Узунов, 1993: 31).

Педагогът Ангел Узунов в цялата си душевна същност се съдържа в следната сцена: „Аз често оставах вечер в някоя спалня – побеседвам с момчетата, ей тъй, от душа, за всичко, което ги интересува, при незапалена лампа на мъждукаща светлина на бумтяща печка. Съзнателно търсех и се опитвах да създам поне на момента на моето присъствие някакъв уют и романтика, за да ги заменя с липсващото домашно огнище... Веднъж до мене бе седнал той, Пенчо. Случайно в тъмното ръката ми попадна на неговата и я задържах, после я стиснах и той ми отвърна със същото. Държах ръката му, а той полека-лека се наклони и опря глава на гърдите ми. Търсеше в мене топлината, която баща му не му беше дал“ (Узунов, 1994: 191-192).

Детето чрез човешката си същност променя към по-добро околния свят – хората, природата. То прави по-добра дори и майката, която го е захвърлила още като новородено, без дори да го погледне и го е лишила от най-скъпото и най-святото „Мамо“. „Някоя, която е имала камък вместо сърце, ме е родила и след това подхвърлила, намерили се добри хора и ме предали в дом „Майка и дете“ и понеже съм бил без име, записали ме Найдено... Знаете ли колко Найденовци има на тая земя? Па дори и в България само... За да помним до

последния си ден, че сме подхвърлени, намерени деца. Аз никога не съм произнасял думата „мамо“ (Узунов, 1993: 357).

Изоставеното дете Митето, което се заканва да оплюе майка си, ако някога я срещне, заплаква и я прегръща, когато след години я вижда на вратата на своя дом – Детето дава още един велик урок на възрастните. „Сега е при мене – пише Митето в писмо до Ангел Узунов. – Живеем заедно. Никога с нищо не я укорих, в селото също се стараят нищо да не ѝ казват, но добре че намерих работа в града, продадохме къщата на дядо и се преселихме... Тук никой не я познава, никой нищо няма да ѝ каже... Правилно ли съм постъпил? Аз мисля, че да. Нали ми е майка... Пишете ми“ (Узунов, 1994: 264).

Село Ракитово не желае да приеме ничиите деца, за да не наруши патриархалното си спокойствие. Но Детето побеждава. То умее да преминава всякакви граници и бързо приобщава кротките селяни към своите устремни цели (Узунов, 1994: 54 – 55). Ангел Узунов отбелязва: „Полека-лека се сродявахме със селото. Взаимното недоверие се топеше, думите „бандити“ и „хулигани“ се чуваха все по-рядко от устните на селяните и ги замениха „макаренковците“ и „момчетата от пансиона“, а момчетата ни пък не наричаха селото ни вече „Диарбекир“, а нашето село...“ (Узунов, 1994: 7). Малкият Петърчо пред очите на мъжете от селото спасява бай Крум от удавяне, който в благодарност го приема за свой син (Узунов, 1994: 69 – 71). „Макаренковецът“ Димо се жени за ракитовската девойка Верка и всички сядат заедно на сватбарската трапеза (Узунов, 1993: 361 – 363). и т.н. Селото също дава на децата от дом-училището своите уроци по мъдрост и доброта – те са твърде много. Първият урок, с който селяните подсказват, че няма да се предадат на натрапниците „без бой“ и че и те също имат опит, е, когато, за да спасят луканките си, натъпкват черва с конски и магарешки фъшкии и майсторски ги пробутват на крадливите лакомници (Узунов, 1993: 163). Вторият урок е, когато осъзналите вината си селяни искат прошка от пострадалите ниции момчета – тогава децата от пансиона откриват, че и селяните са „свестни хора“ (Узунов, 1993: 189 – 191). Третият урок е по човещина – бай Иван Грънчаря не хока и не бие детето, което системно пробива неговите глинени съдове, а го приобщава към тайнството на своето майсторство, като му предлага само да направи едно мъничко гърненце. „И Симеон за пръв път седнал пред грънчарското колело, потил се, клепал се, дойде си изцапан, засрамен, мълчалив. Стана един от най-добрите строители в своя град... Но от този момент между него и бай Иван се породило едно дълготрайно и истинско приятелство“ (Узунов, 1993: 192 – 195). Или скромният горски работник, който не кори детето, че му е изляло храната, а се преструва, че нищо не липсва от торбичката и го кани заедно да похапнат. После моли детето да му помогне „да наредим дръвцата и да слезем заедно...“, за да каже накрая: „Ти занাপреш, за онова, дето го казах, прощавай! Затова и те накарах да ми помогнеш, да забравиш, иначе цялата неделя ще ми е крива...“ (Узунов, 1994: 183 – 184).

Детето носи едно чисто нравствено чувство и към природата – то наистина е много по-близо до нея от възрастния човек, обича я по своему, усеща я, разбира я. Символ на тази естествена любов към природата в „Живот без междучасия. Записки на един педагог“ е *върбата* до реката – знакът на детството на трудните деца от ракитовския интернат. Бившият възпитаник Кирчо дори сънува тази плачеща върба сред горещите пясъци на Либия, сънува дръвчето, което той е посадил, защото то е извор на новия му живот, корен на началото от „ония щастливи дни, които прекарах зад оградата на училището. Сега виждам – пише до Узунов този Кирчо, – разбирам и напълно съзнавам, че това бяха най-щастливите дни в живота ми. И ще си останат такива, защото детството никога не се връща...“ (Узунов, 1994: 189 – 190).

Гората, животните и разбира се, кучетата на невероятния Гошко Сонин с магическата му любов към тях (Узунов, 1993: 348 – 349; Узунов, 1994: 99 – 100) – това са съучастниците в опитите на Детето да съхрани рождената си чистота, да опази и разпали човешкото не само у себе си, а и у възрастните. Начинаещият поет (градско чедо) в почивните дни избягва от интерната, за да се срещне със своята нова любима – Гората, Боровата гора, и там съчинява първите си стихове (Узунов, 1994: 180 – 185). Петърчо обиква сърничката Живка и по човешки общува с нея, нежно се грижи за удобствата ѝ, споделя с нея своите мисли и момчешки тайни, милее за нея като за човешко същество. А страшният в невинността си въпрос на детето към убиеца на елена: „Чичка, какво ти направи, та го уби?...“ (Узунов, 1994: 186 – 187).

В заключение е възможно да се синтезира идеята на Ангел Узунов за „слънцето“ на възпитателната система чрез философско-житейското му разбиране, че *животът е всесилен в своите възможности да се разпорежда със съдбата на хората*. Животът сам намества хората и нещата на предопределените им места, а педагогът само подтиква/улеснява детето в пътя му към целта на неговата социална реализация, помага на човешкото начало в детето да навлезе в коловоза на живота, творчески да се изяви, утвърди и саморазвие. От тази гледна точка Узунов вече „изневерява“ на съвременната му тогава социалистическа педагогика и заема позиция на мъдрото изчакване – нека природата (генът) и социумът (другият) изпълняват предопределените си функции по моделирането на детето-субект, а възпитанието да се ограничава както до хармонизирането на техните обективни (и щедри) възможности, така и до облагородяването на човешката индивидуалност в детето-личност. Съответно той определя и водещото си изискване към педагога: *да е човек, който обича детето и търпи саморазвитието му, като същевременно е човек на действието; да е доброжелателен и с чувство за хумор*. Обаче, за да опознае детето и да се посвети на неговото възпитание, педагогът според Узунов трябва първо да разбере себе си – чувства, душевна нагласа, лични намерения, да

е наясно със своите социални цели и професионални амбиции – само тогава ще може да е честен и безкрайно търпелив към възпитаника си.

Нали за социалния педагог няма задна вратичка, втора възможност – *той е специалната личност без жал към себе си?*

ЛИТЕРАТУРА

- Узунов, А. (1994). *Живот без междучасия. Записки на един педагог. Част втора: Самораслеци – деца наши*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Узунов, А. (1993). *Живот без междучасия. Записки на един педагог*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Узунов, А. (1984). Социални предпоставки за извършване на противобществени прояви от малолетните и непълнолетните правонарушители у нас. *Обществено възпитание*, 6. София: МНП.
- Узунов, А. (1975). Всички деца са наши. *Семейство и училище*, 2. София: МНП.
- Узунов, А. (1972). Извънкласната работа в ТВУ. *Народна просвета*, 10. София: МНП.
- Узунов, А. (1968). Как да работим по задържането на учениците в ТВУ. *Народна просвета*, 3. София: МНП.
- Узунов, А. (1963). Вечерните занимания в училището-интернат. *Народна просвета*, 4. София: МНП.

”THE SUN“ OF THE EDUCATIONAL SYSTEM IN LABOR REFORM SCHOOL – RAKITOVO

Abstract. The ideas of Angel Uzunov for the human beginning in the child which is the ”sun“ in the educational system of the labor reform school ”Maxim Gorky“ in Rakitovo are analyzed.

Prof. Jordan Kolev, PDS

✉ Neofit Rilski South-West University
Faculty of Pedagogy
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: jordan_kolev@swu.bg